

УДК 821. 161. 2-6. 09

Назарук В. М.

ХУДОЖНІ ПАРАЛЕЛІ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО БУТТЯ У ТВОРЧОМУ ДОРОБКОВІ ДАМІАНА НАЛИВАЙКА ТА ВАСИЛЯ СТУСА

У статті проаналізовано елементи індивідуально-авторського осмислення екзистенційних пошуків у творчому доробкові Даміана Наливайка та Василя Стуса.

Ключові слова: екзистенція, свобода вибору, часопростір.

У статтє проанализированы элементы индивидуально-авторского видения экзистенциальных поисков в творчестве Дамиана Наливайко и Василя Стуса.

Ключевые слова: экзистенция, свобода выбора, время-пространство.

The article is dedicated the elements of the individual author's interpretation of existential search in poetry by Damian Nalyvayko and Vasyl Stus.

Keywords: existentialism, freedom of choice, philosophical problem of time and space.

Кількість наукових розвідок, публікацій, інтерпретацій творчого доробку Василя Стуса засвідчує незгасний інтерес дослідників. Специфіка цих матеріалів полягає у розкритті нових філософем, тлумаченні системи образів з огляду на популярні сьогодні екстралінгвістичні підходи, поглибленню читацького сприйняття через застосування міждисциплінарного підходу, який бере до уваги не лише суто літературну складову, але і філософську, і культурологічну і навіть релігійну. Наявний масив досліджень, аналізуючи використані Василем Стусом образи, головно акцентує на мотивах болю, страждання, хвилюваннями з приводу реалій українського життя, сучасних авторові, менша увага приділяється гуманістичній моралізаторській складовій. З огляду на певну традиційність літературних образів, вжитих В. Стусом, доречно провести певні паралелі в

їхній інтерпретації у зв'язку із поетичним доробком іншого автора, представника острозького культурно-мистецького осередку XVI–XVII ст. Даміана Наливайка.

Актуальність матеріалу зумовлена потребою аналізу гуманістичного потягу до переосмислення значущості життєвих і світоглядних проблем, порушених Василем Стусом та Даміаном Наливайком.

Мета дослідження полягає у здійсненні комплексного порівняння мотивів екзистенційності у творчих доробках вказаних митців.

Звернення до філософського осмислення творчості Василя Стуса та Даміана Наливайка обумовлене тим, що для цих письменників сутність людини визначається її ставленням до світу, пошуком нових нетипових можливостей для самореалізації, зображення відвертих рис буденності з метою максимальної реалістичності і відвертості.

З позиції вдумливого читача важливо розкрити особливості екзистенційного світобачення ліричного персонажа у зв'язку із певними світоглядними тенденціями самого автора.

Аналізуючи творчий доробок названих авторів неодноразово зустрічаємо звернення до концептів екзистенційного. Порушується проблематика життя та смерті, складних психологічних ситуацій, проблема вибору, компромісів між потребою та бажаннями людини, часової обмеженості земного існування, питання свіввіднесення понять долі до свободи людини.

Пригадаємо, що у перекладі із латини поняття “екзистенція” означає “існування”. Відповідно до тлумачення цього терміна відомим філософом XX століття Сьореном К'єркегором – це певний спосіб буття людської особистості, реалізація індивіда у діяльнісному (побутовому) та чуттєвому сенсах [5, с. 263].

Слід наголосити, що питання екзистенційності традиційно породжує проблему – чи володіє людина свободою вибору? Що власне є свободою? Яким чином можливе протистояння?

Природно, що літературознавці, як українські, так і закордонні, дослідження творчого доробку В. Стуса здійснюють саме під кутом зору екзистенційної проблематики, осмислюючи її сутнісний зміст, а саме “екзистенційні мотиви”, “екзистенційне самоусвідомлення” поета (М. Коцюбинська), “самотності і свободи” (Е. Соловей) та ін. Дослідження екзистенційного змісту поезій Василя Стуса, створює нові можливості прочитання його доробку, дає змогу оцінити елементи своєрідного “літературного передбачення” [10, с. 199].

Василь Стус трактує свого ліричного персонажа через глибокі внутрішні конфлікти, відмінність від самого себе. Лише через конфлікт із самою собою та конфлікт з іншими із зовнішнього світу людина може знайти істинність свого існування, з’ясувати його справжній сенс. Подібні тенденції є яскравим вираженням філософії екзистенціалізму, що активно розроблялася у ХХ ст. У його поезіях відчитуємо паралельно мотиви свободи, як можливості протистояння долі, можливості подолання межі реального (земного) буття, а також мотиви неминучості та упокорення долі.

Так, у поезії “Сховатися од долі – не судилось...”, Василь Стус акцентує на неминучості і визначеності земного життя. Людина не може заховатися від труднощів, які висуває перед нею життя, вона – гвинтик у космічній системі.

Сховатися од долі – не судилось.

Ударив грім – і зразу шкереберть
пішло життя. І ось ти – все, що снилось
як смертеіснування й життєсмерть –
Тож іспитуй, як золото, на пробу
коханих, рідних, друзів і дітей...

Автор акцентує на потребі певного пристосування, примусу упокорення. Людина, на думку автора, як жодна жива істота в своїй життєдіяльності повинна враховувати диктат обставин. Відтак, свобода ставиться під сумнів, уся свобода залежить від долі.

Далі у названій поезії читаємо:

...Та відчайдушне пролягла дорога
несамовитих. Світ весь – на вітрах.

Ти подолала, доле, слава Богу.

На хижім вітрі шезне й ниций страх.

Наприкінці все ж висувається життєствердна ідея боротьби за власне “Я”. На всіх етапах людського існування доля має двоякий вираз, – резюмує автор. Індивіду доводиться грати певну роль у межах відведених йому рамок. Доля людини – те, що лежить поза владою самої людини і поза її відповідальністю з одного боку, однак з іншого – завдяки власній свободі виробу людина може впливати на долю і знаходити альтернативу страху.

У Даміана Наливайка зустрічаємо схожі мотиви необхідності упокорення долі, смирення перед обставинами. Прикладом може слугувати поезія “До того, хто доброго сумління”:

Письмо Бог неписане дав –
Сумління, щоб кожен подбав:
Усі прочитав свої справи,
Судивши себе без обави.
Щоб суд обійти, злість кидай;
Як винен, провину приймай...

Деякі дослідники зазначають, що на рівні філософської думки в українців загалом домінують екзистенційні мотиви. “Практично у кожного автора спостерігаємо гостро емоційне переживання сьогоденності життя, життєлюбність, поетичне, лірично-пісенне сприймання природного та соціального оточення, що супроводжується елементами необхідності упокорення долі” [3, с. 65].

В. Горський стверджує, що такі мотиви відображають до певної міри світоглядну невизначенність, яка є постійною характеристикою життя людства [2, с. 26].

Оскільки за І. Франком “Впливати на чувство можна тільки чувством”, не дивно, що чимало письменників апелюють до межових, кризових ситуацій у своїх творах [9, с. 118].

Обидва автори не творять ілюзій у читача: багато перетворень і розчарувань попереду. У життєвому коловороті будемо прощатися зі старими міфами, щоб витворювати собі нові.

Дослідник Ю. Бедрик указує на те, що в доробку Василя Стуса “чітко можна виділити основоположні принципи і проблеми екзистенціалізму, як-от, проблему буття, проблему вибору, проблему мислячого “я”, принцип перспективізму, антропологічний принцип” [1, с. 83].

Спільністю екзистенційних мотивів Василя Стуса та Даміана Наливайка є поетичне осмислення питання часопростору та його смислового наповнення.

У доробку Д. Наливайка виокремимо твори “Про час”, “До того, хто доброго сумління”. Вони входять до книжки “Ліки на оспалий умисел чоловічий” (Острог, 1607).

Дослідник давньої української поезії В. Яременко відзначає, що в поезії кінця I половини XVII ст. з’являється “посилений інтерес до освіти, знань, книгодрукування, загальна гуманістична спрямованість... Українська література цього часу не створила цінностей, рівнозначних шедеврам Сервантеса і Шекспіра, але вона на рівні свого розвитку і можливостей ставила ті ж самі проблеми, не була вільна

від них і розв’язувала у душі часу. Українські поети, як і європейські, через наукові здобутки відкривали для себе і читачів безмежність простору, безмір Всесвіту, безсмертя, вічність і швидкоплинність. Поезія мудрішала, глибшала її суть” [12, с. 10].

Вірш “До того, хто доброго сумління” написаний у формі послання і, як найвищу чесноту людини, підносить “добре сумління”. Такі думки поета висвітлюють головну гуманістичну тезу: найцінніше у світі – людина, причому така, яка живе у злагоді з сумлінням, не має гріха, тобто – є прикладом благочестивості.

Твір свідчить про те, що авторові був близьким мотив розмаїтості людських прагнень, який, як стверджує Л. Ушкалов, “характерний для європейської літератури, починаючи з часів античності” [11, с. 44]. Для прикладу дослідник наводить вислови з Горация: “Врешті у різних людей – і смаки й уподобання різні”, “Дивно: в тім житті, хоч таке коротке, скільки цілей в нас” [4, с. 46]. Тому можна зробити висновок, що на терені давньої української літератури вказаний твір Даміана Наливайка, можна сприймати у душі “християнського менторства” [12, с. 10].

Проаналізуємо інший твір Д. Наливайка “Про час”. Цілком у душі нового часу, гуманно дивлячись на світ, поет розмірковує про час як філософську категорію (“Часе не окуплений, часе мій безцінний”).

Його думки про скороминучість людського життя, плінність часу, вільнодумний подив з приводу явищ навколишнього світу та змісту життя простої людини і характеризують автора як поета-гуманіста.

Вірш Д. Наливайка “Про час” – спроба філософського осмислення категорії часу з позиції людини XVII ст. Образна думка поезії зводиться до “не окупленого і безцінного часу”, який “надто в скупу вагу даний для людини”. Подібно до Ф. Петрарки поет порівнює плінність часу із рухом морського корабля, який мчить по морю з неймовірною швидкістю, хоча ті, хто перебуває на ньому, мають ілюзорне враження, ніби вони не рухаються. Також поет стверджує про незнання людини стосовно відведеного їй часу земного буття.

...Бо того не певен я, де й коли вмирати...

Ліричний герой твору задумується над тим, що справжня цінність людського життя полягає у вимірах зробленого:

...Не осмілюсь час в потім одкладати...

Дещо іншого звучання набуває мотив часу у окремих поезіях

В. Стуса. Він акцентує на розбалансованості ліричного персонажа. Час мислиться як втрачена категорія. Ліричний персонаж побивається за згаяними можливостями, нарікає на злу долю, на власну бездіяльність. Він – спустошений і забутий, скорений обставинами. Яскравим прикладом подібних занепадницьких інтонацій є поезія “Твоє життя минуло й знебуло”.

Твоє життя минуло й знебуло.
 І гусне крик. Довліє злоба днів.
 І споневіра спалює чоло,
 і дивен див біжить поверхи древа,
 і ніч біжить – поверхи давнз днів,
 і тінь лягла на заволоку часу.

Наскрізним у В. Стуса є мотив часової загубленості. Ліричний герой Стуса, на відміну від Наливайкового втікає у спогади, марення, упокорення.

Прикладом може слугувати поезія “Минає час моїх дитячих вір”
 Минає час моїх дитячих вір.
 І я себе з тим часом проминаю.
 І вже не віднайдуся. І вже не знаю,
 А чи впізнав би на човні новім

Свій давній берег. Ні, напевно, ні.
 Бо сам собі, відринутий від болю,
 Пливу за днем, за часом, за собою
 в новому необжитому човні.

Тяжіння до подібного виразу часової символіки Василем Стусом дослідники пояснюють інтенсивністю його поезій. “Вимушене, зумовлене обставинами життя, “самособоюнаповнення” (його термін), обмежність і повторюваність тематичного матеріалу”, – так коментує його доробок Михайлина Коцюбинська [10, с. 198]. Поетичний світ В. Стуса, на відміну від Наливайкової метафорики і менторської однозначності, зітканий із протиріч. Одночасно із нагнітанням, негачією зовнішнього світу з усіма його пороками, відчитуємо палку пристрасність, злет, філософську заглибленість. Попри смиренність лунає:

Змагай, знеможений життям,
 знеможений, змагай.
 Минуле вабить вороттям
 і врочить і нехай.

А ти, сомнамбуло, змагай,
у напівсні живи,
де жовті сходяться леви
у присмерковий гай...

Свобода особистості стає найвищою життєвою цінністю. Василь Стус наголошує, що потрібно бути собою, утвердитися в собі. Через призму хвилювань і труднощів людина все ж – господар своєї долі, вона скеровує себе власноруч витвореному світі. Він доходить висновку, що гармонії зі світом може досягнути лише в тому разі, коли зуміє збудувати духовний храм у собі, нехтуючи непростими обставинами.

Відтак, можна зробити висновок, що філософські ідеї Даміана Наливайка, висловлені на зламі XVI–XVII ст., знайшли своє відображення у творчому доробкові письменника XX ст.

Література:

1. Бедрик Ю. “Сподоб мене, Боже, високого краху” / Ю. Бедрик // Перевал. – 1972. – № 3–4. – С. 83.
2. Горский В. Историко-философское истолкование текстов / В. Горский. – К., 1998. – С. 26.
3. Кашуба М. Гуманістичні та реформаційні ідеї в українській літературі II пол. XVII ст. / М. Кашуба // Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII століть. – К. : Наук. думка, 1993. – С. 65.
4. Квінт Горацій Флакк. Твори / Горацій. – К., 1982. – С. 46.
5. Літературознавчий словник-довідник. – К. : Академія, 1997. – 750 с.
6. Марсове поле. Книга перша. Героїчна поезія України X – першої половини XVII ст. – К., 1988. – С. 37.
7. Паславський І. З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI – I пол. XVII ст. / І. Паславський. – К., 1984. – С. 24.
8. Стус В. Дорога болю : [поезії] / В. Стус. – К. : Радянський письменник, 1990, – 222 с.
9. Стус Д. Василь Стус: життя як творчість / Д. Стус. – К. : Факт, 2005. – 365 с.
10. Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики XX століття. – Кн. 4. – К., Аконіт, 2003. – 780 с.
11. Ушкалов Л. Світ українського бароко / Л. Ушкалов. – Харків, 1994. – С. 44.
12. Яременко В. Українська поезія першої половини XVII ст. / В. Яременко // Українська поезія XVII ст. – К., 1988. – С. 10.